

بررسی تطبیقی تأثیر تغییرات فرهنگی بر محرمیت در ورودی خانه‌های سنتی دوره قاجاریه (نمونه: خانه‌های سنتی شهر قزوین)

(صفحات ۱۱۵ تا ۱۴۰)

فرزانه علی‌محمدی^۱ * دکتر محمدرضا بمانیان^۲ * مائده پورفتح‌الله^۳

پذیرش: ۹۴/۶/۱۰

دریافت: ۹۴/۵/۳

چکیده

یکی از مهم‌ترین عقاید ایرانیان در گذشته توجه به حریم خصوصی خانه و به خصوص زنان بوده است که در بناهایی مانند خانه که جزء خصوصی‌ترین بناها بوده و منشعب از فرهنگ و مرام دینی آنان بوده است، راهکارهای نغزی بدین منظور در نظر گرفته شده است. از جمله مهم‌ترین قسمت‌های خانه که مسئله محرمیت در آن لحاظ شده، ورودی خانه‌ها بوده که مراتب ورود با عبور از هشتی، دالان، حیاط و میاندرد به اتاق‌ها که خصوصی‌ترین جزء خانه بوده‌اند صورت می‌گرفته است. در پژوهش حاضر از روش تحقیق تفسیری-تاریخی استفاده

۱. کارشناس ارشد معماری، دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسئول (farzane.alimohammadi@gmail.com)

۲. استاد معماری، دانشگاه تربیت مدرس (bemanian@modares.ac.ir)

۳. دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه تربیت مدرس (map_arch@yahoo.com)

شده است و در مطالعات میدانی که بر روی ده نمونه از خانه‌های تاریخی ایرانی در شهر قزوین صورت گرفته، اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی به‌منظور حفظ فرهنگ محرمیت و چگونگی تحقق آنها در جداول جداگانه در نمونه‌ها بررسی شده و مورد تحلیل قرار گرفته و در نهایت پنج نمونه به‌عنوان شاهد معرفی شده است. نتایج حاصل حاکی از آن است که تغییرات محسوسی در روند ورود به خانه‌ها صورت گرفته، که مهم‌ترین آنها شامل حذف برخی عناصر حفظ محرمیت در ورودی و نیز قرارگیری و ساخت خانه‌های شخصی در بر خیابان‌های اصلی بوده است که تا قبل از دوره قاجار در ایران وجود نداشته است.

واژگان کلیدی: محرمیت، فرهنگ، اهداف و اصول طراحی ورودی، خانه سنتی و دوره قاجاریه

مقدمه

فضاهای ورودی به نسبت سایر فضاها و اجزای هر واحد معماری، از ویژگی‌ها و امتیازات خاصی برخوردارند، چراکه علاوه بر کارکرد اصلی آن به‌عنوان یک فضای ارتباطی از لحاظ بصری و ادراکی، فضایی رابط بین یک بنا با فضاهای شهری بوده و غالباً معیاری برای تشخیص ارزش و هویت معماری و اجتماعی هر بنا به‌خصوص در شهرهای دارای بافت متراکم و پیوسته است. وجود سلسله‌مراتب حریمیت در فضاهای ورودی خانه، حفظ احترام، حریم خصوصی افراد خانه را در پی دارد که در گذشته این مسئله بسیار مورد توجه افراد بوده است. این نکته که چه عاملی منجر به از بین رفتن این مسئله مهم در فرهنگ و معماری ایرانی شده است و از چه دوره‌ای عدم توجه به به حریمیت افراد در حریم خصوصی خانه رواج یافت، بسیار حائز اهمیت است. در واقع این مقاله، جستاری بر علل ایجاد تغییر در تفکر شاهان دوره قاجاریه و تأثیرات آن بر معماری خانه است که در نهایت، حدود مورد تعرض قرار گرفته در حریم خصوصی خانه‌های مورد بررسی را مشخص کرده و به اثبات این مسئله پرداخته است که تغییرات تفکر شاهان و در پی آن تغییرات فرهنگی دوره قاجاریه، علاوه بر طرز تفکر مردم در باب حریم خانه‌ها، بر معماری نیز مؤثر بوده است.

در راستای نیل به هدف بررسی تأثیر تغییرات فرهنگی بر حریمیت ورودی خانه‌های سنتی ایرانی در دوره قاجاریه، پاسخ به سؤالاتی ضروری است: اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی در خانه‌های سنتی ایران چه چیزهایی بوده است؟ معماری ورودی خانه‌های سنتی ایرانی چه نقشی در حریمیت خانه‌ها داشته است؟ مسئله حریمیت در ورودی خانه‌ها در دوران قاجاریه تا چه حد در نظر گرفته شده است؟

برای پاسخ به سؤالات فوق، فرضیه‌های زیر در نظر گرفته شده است:

- فرضیه ۱: توجه ویژه آیات و روایات اسلام بر حفظ حریم در خانه‌ها، فرهنگ و مرام دینی معماران سنتی را بر آن داشته که در راستای تحقق این آیات، ورودی خانه‌ها را به گونه‌ای طراحی کنند که در راستای صیانت از حریم خانه و خانواده باشد.
- فرضیه ۲: در نظر گرفتن سلسله‌مراتب کاملی از معبر - پیشخوان ورودی -

درب ورودی - هشتی - دالان و حیاط موجب آن می‌شده است که حریمیت خانه به‌طور کامل حفظ گردیده و از ورود هرگونه نگاه نامحرم جلوگیری شود.

• فرضیه ۳: تغییرات فرهنگی در دوران قاجاریه تا پیش از دوره ناصری (اوج تغییرات) تأثیر چندانی بر معماری خانه‌ها نداشت ولی از دوران ناصری و بعد از آن، شاهد اوج تغییرات در معماری خانه‌ها هستیم.

تاکنون تحقیقاتی درباره دوره قاجاریه و شاهان قاجاری و نیز تفکرات آنها و تغییرات تفکر شاهان در پی سفر به ممالک غربی، تغییرات فرهنگی صورت گرفته در پی آن، همچنین معماری دوره قاجاریه در ایران و نیز ویژگی ورودی خانه‌های سنتی ایرانی توسط محققین صورت گرفته است که این بررسی‌ها بیشتر در نمونه بناهای باقی‌مانده در شهرهای تبریز و تهران که پایتخت‌های قاجاریه بوده‌اند، انجام شده و تاکنون کتاب یا مقاله‌ای درباره خانه‌های قزوین و تغییرات ایجاد شده در آنها در اثر تغییرات تفکر شاهان قاجاریه صورت نگرفته است. از آنجا که تغییرات فرهنگی تنها بر بخشی از کشور که شاهان در آن می‌زیسته‌اند تأثیرگذار نبوده و در تمام کشور به گونه‌های مختلفی به فراخور مکان بر فرهنگ مردم اثر کرده است، بدین منظور شهر قزوین به‌عنوان بستر موضوع مورد بررسی انتخاب شده است و از آنجا که ورودی خانه به‌عنوان اولین مرتبه از مراتب حفظ حریم خانه‌ها می‌باشد و مهم‌ترین رکن در ایجاد حریم بین فضای خصوصی خانه و فضای عمومی شهری می‌باشد این فضا به‌منظور بررسی تغییرات در نظر گرفته شد.

۱. حریمیت از دیدگاه اسلام و تأثیرات آن در معماری ایرانی

واژه حریمیت از ریشه عربی حرم در لغت نامه دهخدا آمده است: محرم بودن، محرمی، رازداری و خویشی. در معنی محرم آمده است: ناشایست، حرام، کسی که اذن دخول در حرم و خانه شخصی را دارد، خویشاوند، خویش، آشنا، اهل سر و آنکه در نزد وی بتوان راز را به ودیعه گذاشت، معتمد، ندیم، مقرب، خودی، یگانه و رازدار. در فرهنگ فارسی معین، واژه حریمیت به معنای محرم بودن تعبیر شده است و در معنای محرم نیز

آمده است: ناشایست، حرام، خویشاوندی نزدیک که نکاح او روا نباشد، زن، زوجه، خویش، خویشاوند، آشنا، واقف کار، مقربو ندیم (معین، ۱۳۸۹: ۸۹۵).

درباره مسئله محرمیت و حفظ حریم می‌توان به آیات ۲۷، ۳۱ و ۶۱ سوره مبارکه نور و نیز آیه ۲۳ از سوره مبارکه نساء و آیه ۸۰ سوره نحل اشاره داشت. در این آیات به مفهوم عینی نحوه لباس پوشیدن، قلمرو خصوصی خانه و نیز خصوصی بودن مکالمات اشاره شده است. در آیات ۲۷، ۲۸ و ۲۹ سوره مبارکه نور نیز مطالبی درباره چگونگی وارد شدن به خانه و نحوه اذن ورود گرفتن و بخشی از آداب معاشرت بیان شده است.

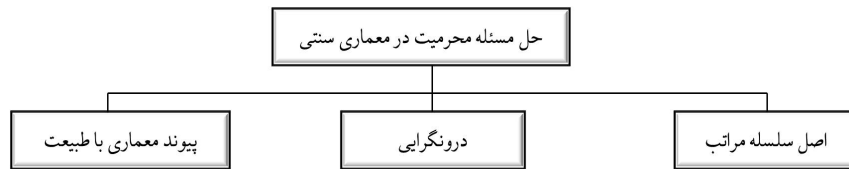
جدول ۱. ترجمه، نکات و موارد مورد توجه در موضوعه محرمیت در آیات ۲۷ و ۳۱ سوره نور

ترجمه آیه	نکات	موارد مورد توجه آیه
<p>ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست، داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گوئید، این برای شما بهتر است، باشد که پند بگیرید (نور: ۲۷)</p>	<p>- اجازه گرفتن هنگام داخل شدن به خانه دیگران - مؤدبانه و دوستانه و خالص از خشونت بودن - فریاد نکشیدن - سلام دادن</p>	<p>- استیناس: اجازه خواستن و اعلام ورود، می‌تواند با سلام کردن باشد یا ذکر خدا. اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران سه مرتبه باشد. - هنگام اجازه گرفتن برای ورود به خانه نباید جلوی در ورودی ایستاد، پرهیز از نگاه به داخل خانه. - ورود سرزده به حریم دیگران حرام است. - باز بودن در خانه دلیل اجازه ورود نیست. - نحوه لباس پوشیدن، قلمرو خصوصی خانه و نیز خصوصی بودن مکالمات</p>
<p>و به زنان با ایمان بگو دیدگان خود را [از هر نامحرمی] فرو بندند و پاکدامنی ورزند و زیورهای خود را آشکار نگردانند مگر آنچه طبعاً از آن پیداست و باید روسری خود را بر سینه خویش [فرو] اندازند و زیورهایشان را جز برای شوهرانشان یا پدرانشان یا پدران شوهرانشان یا پسرانشان یا پسران شوهرانشان یا برادرانشان یا پسران برادرانشان یا پسران خواهرانشان یا زنان [همکیش] خود یا کنیزانشان یا خدمتکاران مرد که [از زن] بی‌نیازند یا کودکانی که بر عورت‌های زنان وقوف حاصل نکرده‌اند آشکار نکنند و پاهای خود را [به گونه‌ای به زمین] نکوبند تا آنچه از زینتشان نهفته می‌دارند معلوم گردد ای مؤمنان همگی [از مرد و زن] به درگاه خدا توبه کنید امید که رستگار شوید (نور: ۳۱)</p>	<p>زنان در موارد زیر می‌توانند در مقابل مردان بدون حجاب باشند: ۱- برای شوهرانشان ۲- پدرانشان ۳- پدر شوهرانشان ۴- پسرانشان ۵- پسران همسرانشان ۶- برادرانشان ۷- پسران برادرانشان ۸- پسران خواهرانشان زنان در چهار مورد دیگر آزادند</p>	<p>در این آیه در میان انواع پوشش به روسری و مقنعه اشاره کرده و این نشان از اهمیت پوشش سرو گردن و سینه دارد. این آیه اشاره مؤکدی بر لزوم ازدواج و محرم کردن به‌منظور جلوگیری از ارتکاب به حرام دارد.</p>

در شرح آیات بالا، نکاتی مورد توجه قرار گرفته است: یا ایها الذین آمنوا...: مخاطب جامعه اسلامی است و دستورات اجتماعی اسلام که ارتباط نزدیکی با مسائل مربوط به حفظ عفت عمومی دارد. سپس تأکید بر اجازه ورود خواستن برای وارد شدن به خانه است. فضاهای ورودی به عنوان فضایی که مکان دسترسی به بنا را از مکان مسیر حرکت عمومی یعنی کوی و معبر متمایز می‌کند. در بسیاری از بناهای عمومی و مسکونی بزرگ‌تر به چشم می‌خورد و به عنوان فضایی رابط میان معبر و دهلیز ورودی خودنمایی می‌کند. این فضا علاوه بر کارکرد ارتباطی فضایی برای ایستادن، گفت‌وگو و انتظار بوده است. در بعضی موارد در دو سمت آن سکوهایی برای نشستن تعبیه شده و برای بدرقه و یا استقبال از مهمانان نیز استفاده می‌شده است. در واحدهای مسکونی غالباً فضای ورودی به گونه‌ای طراحی و ساخته می‌شد که از داخل آن و حتی از درون هشتی امکان مشاهده فضاهای داخلی وجود نداشت، چراکه حریم خصوصی افراد خانواده بود و نباید در معرض دید افراد غریبه قرار گیرد. در برخی از خانه‌ها نیز حیاط اندرون، در جداگانه‌ای داشت و همچنین گاهی درفاصله حیاط و دالان، در جداگانه‌ای تعبیه می‌شد (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۷: ۱۲).

یکی از مهم‌ترین اصولی که در معماری سنتی ایران زمین، به‌ویژه پس از اسلام مورد توجه قرار گرفته، اصل محرمیت است که به بهترین وجه در تمامی بناها از بناهای عظیم و بزرگ عمومی تا خانه‌های مسکونی و از فضاهای عمومی شهری تا فضاهای نیمه‌عمومی و خصوصی‌تر به کار گرفته شده است (مرتضی، ۱۳۸۷: ۴). حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد به گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد (سیفیان و محمودی، پیشین: ۶). اصولی همانند اصل وحدت، اصل سلسله مراتب، اصل نظم، اصل تقارن، اصل مقیاس و تناسب، اصل تباین فضایی و تضاد و اصل محرمیت به بهترین وجه با استفاده از ابزارهای معمارانه همانند ماده و مصالح، شکل و رنگ، نور، آب و... در کالبد بناهای سنتی به چشم می‌خورد (مرتضی، پیشین: ۵).

نمودار ۱. اصول مورد استفاده در حل مسئله محرمیت در معماری سنتی ایرانی

منبع: سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶: ۸

اگرچه استفاده از فضاهای چندمنظوره نقش عمده‌ای در استفاده بهینه از خانه دارد، در صورت نیاز و به دلایل مذهبی می‌توان برای اتاق‌ها کاربردهای ویژه در نظر گرفت. به طور مثال حفاظت از حریم خصوصی خانه بدون ایجاد فضای انتقالی (راهروی ورودی) بین بیرون و درون خانه امکان‌پذیر نخواهد بود. به همین ترتیب نیز صیانت از فضای حریم خصوصی خانواده را نمی‌توان بدون تفکیک حوزه خانواده از حوزه مهمان به دست آورد. در این زمینه به منظور تأکید بر اهمیت موضوع به این نکته اشاره می‌کنیم که سکن^۱ یا مسکن واژه عربی به معنای خانه است. این اصطلاح از واژه سکینه یا سکون ریشه می‌گیرد و به معنای حالت سکون، آرامش بدون درگیری و سکوت است. واژه سکن بیش از ۵۵ بار در قرآن ذکر شده است (مرتضی، ۱۳۸۷: ۱۶۵ و ۱۵۰). از طرفی فقهای اسلامی در موارد گوناگون حکم‌های مختلفی در رابطه با طراحی سه عنصر خارجی درب ورودی، پنجره‌ها ارتفاع و زائده‌های مرتفع که می‌توانست منجر به تعدی بصری به حریم خصوصی خانه گردد صادر می‌کردند (همان: ۱۳۷).

1. Sakan

جدول ۲. احکام مورد استفاده در رابطه با طراحی عناصر خارجی

منبع	نحوه قرارگیری	الزام	خصوصیات	عنصر خارجی
فقه‌های اسلامی	روبروی هم یا نزدیک هم نباشند	عدم آسیب به حریم خصوصی همسایگان	رعایت اصل صیانت از زندگی خصوصی	درهای ورودی
	اگر کسی جلوی در ایستاده نتواند مستقیماً به داخل خانه روبرو یا مجاور دید داشته باشد			
ابن القاسم فقیه فرقه مالکی	روبرو یا مجاور درب همسایه نباشد			
کارشناسان و حقوقدانان سنتی	طبقه همکف	جلوگیری از تجسس افراد در خانه	حفظ حریم خصوصی خانه	پنجره‌ها
	آیات قرآن و احادیث پیامبر (ص) به منازل دیگران اشراف نداشته باشد.			
-	ارتفاع خاصی را مشخص نکرده است.	ارتفاع ساختمان و زائده‌های مرتفع	پرهیز از ایجاد مزاحمت بصری برای دیگران	ارتفاع و زائده‌های مرتفع

منبع: مرتضی، ۱۳۸۷: ۱۴۹-۱۳۷

۱-۲. ورودی خانه‌های سبک معماری سنتی

ورودی خانه‌ها یکی از اجزای خانه هستند که در تحقق اصل محرمیت نقش بسیار مهمی را دارند. شاخصه ورودی خانه‌های سبک سنتی را می‌توان به موارد زیر خلاصه کرد:

جدول ۳. ویژگی‌های ورودی در خانه‌های سنتی ایران

ویژگی	
محل قرارگیری	نزدیک یکی از گوشه‌های خانه
ویژگی فضایی	گشوده- اختصاصی
اصول مورد استفاده در ورودی	درون‌گرایی
	سلسله‌مراتب
	تقارن
در و درگاه	درگاه
	هندسه
	جنس
	اجزا
سردر	ساده
	طراحی شده
کتیبه	کاشی- مرمر
بالاخانه	ساده
هشتی	هندسه
	اجزا
دالان	شکل
	خطی
	مارپیچ

خانه در بافت‌های شهری پیوسته، متراکم و درونگرا فضایی خصوصی برای زندگی خانواده بود که معمولاً اصل حریمیت در طراحی و احداث آن رعایت می‌شد تا افراد خانواده از دید اشخاص نامحرم محفوظ باشند. به همین جهت طراحی فضای ورودی در عموم خانه‌های درونگرا به شکلی بود که مسیر حرکت در امتداد محوری غیرمستقیم شکل می‌گرفت و عموماً در یکی از گوشه‌های حیاط یا نزدیک به آن به درون مرتبط می‌شد. بنابراین یکی از اهداف مهم در طراحی فضای ورودی خانه‌ها، نه تسهیل حرکت، بلکه کنترل آن و طولانی نمودن مسیر حرکت از بیرون به درون بوده

است. در بسیاری از خانه‌هایی که از دو بخش بیرونی و اندرونی تشکیل شده بودند، معمولاً از هشتی ورودی دو راه جداگانه منشعب و به هر کدام از آنها منتهی می‌شد. در بعضی از خانه‌ها در بخش اندرونی از کوچه دری جداگانه داشت (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۶۲). اصول مورد نظر در طراحی ورودی در جدول شماره ۴ بیان شده است.^۱

جدول ۴. اصول ترکیب کالبدی در ورودی بناهای سنتی ایرانی

اصول ترکیب کالبدی در ورودی بناهای سنتی ایران		
اصل	اصل سلسله مراتب	اصل عبور
وظیفه	ساماندهی و ترکیب عناصر براساس خصوصیات کالبدی یا کارکردی	عبور از بیرون به درون در بناهایی که فاصله فضایی از بیرون به درون در آنها زیاد است.
لزوم	ایجاد سلسله مراتب در نحوه قرارگیری یا استفاده یا مشاهده عناصر	نیاز ضروری به توجه و استفاده از اصل محور در طراحی و ترکیب فضایی
اصول اجزا	جلوخان، پیش طاق، درگاه، هشتی، دالان، ایوان و در معدودی بنا ساباط	محور قیله، یک محور فرضی مستقیم، محور تقارن بنا، محوری غیر مستقیم

اهداف مورد نظر در طراحی ورودی خانه‌های سنتی شامل موارد زیر است: حفظ حریمیت افراد خانواده، ورود با خضوع، ورود به تدریج، آسانی دسترسی به فضاهای داخلی یا ایجاد دشواری در آن، شاخص و خوانا نمودن بنا در سیمای شهری و ایجاد پیوند بین بناهای بزرگ و عمومی با فضاهای شهری (همان).

۱-۱. بررسی تأثیرات ناشی از تغییرات فرهنگ در معماری خانه‌های ایرانی و قزوین

دوره قاجاریه دوره تفاوت در ارزش‌ها و اندیشه‌های معمارانه و تنوع در گرایش‌ها و شیوه‌های معماری شهری است. این تنوع و تضاد که متأثر از عوامل گوناگون و رویکردهای مختلف سنت و تجدد است، بیش از همه در حوزه معماری مسکونی نمود پیدا می‌کند و ساختار یکنواخت خانه‌های شهر را به عرصه تفاوت می‌کشاند (رمضان

۱. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به: حسین سلطان‌زاده، فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران و فضاهای ورودی در خانه‌های تهران قدیم.

جماعت و نیستانی، ۱۳۸۹: ۶۵). معماری قاجار به حق اصول و مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقا بخشید و نوآوری‌هایی از نظر فضا به وجود آورد، اما به نظر می‌رسد قوت لازم خلق یک معماری نوین را نداشت (باقری، ۱۳۸۹: ۳۸).

جدول ۵. ویژگی‌های اجتماعی و معماری در دوره قاجاریه

دوره ناصری	پیش از دوره ناصری	
ثبات سیاسی		ویژگی‌های اجتماعی
گسترش داد و ستد		
رشد اقتصادی		
تبادل وسیع تجاری - فرهنگی با اروپا		
اداره دستگاه دولت توسط اروپاییان		
برج و باروی تهران به سبک رنسانس ساخته شد.	ادامه معماری زنده	ویژگی‌های معماری
نفوذ معماری اروپا در بناها	نوآوری در دوره فتحعلی‌شاه	
هنر پرسپکتیو در نقاشی‌های کمال‌الملک	دور شدن از کاشی‌های اغراق‌آمیز صفویه	
ساختمان‌ها ظاهر غربی یافتند.	غنی شدن فضای رنگی در بستر معماری آجری	
کاربرد عناصر و اجزای معماری رنسانس و نئوکلاسیک در معماری بناها	شکل‌گیری بناها در قالب اصول سنتی و ارکان شهر سنتی	نمونه بنا
کاخ‌های شاهزادگان و درباریان	مدرسه دارالفنون	
شمس‌العماره		
کاخ ملیجک		
ویلاي معیرالممالک (کامل‌ترین نمونه این دوره)		
تکیه دولت		

اندیشمندان دلایل تأثیر گذاری اندیشه‌های غربی بر معماری را فرهنگ ناپخته سلسله قاجاریه و رکود اقتصادی، بازگشت تحصیلکردگان اروپا رفته به ایران و اجرای معماری کارت پستالی توسط آنها، ارتباط بیشتر ایران با اروپا، اعمال نفوذ بیگانگان و تبلیغات آنها، سفر به اروپا و همراه آوردن آثار هنری، احساس حقارت و عقب ماندگی در مقابل برتری‌های علمی و فنی و هنری غرب، شیفتگی در مقابل مظاهر معماری مدرن و کارایی بهتر شیوه‌های جدید غربی، حضور معلمان، مهندسان و معماران اروپایی در مدرسه دارالفنون و همچنین معرفی شیوه‌های شهرسازی غربی و گونه‌های جدیدی از سبک‌های معماری و تزئینات متداول در آن زمان اروپا توسط مهندسان غربی اشاره کرد (رمضان جماعت و نیستانی، ۱۳۸۹: ۶۷).

تمدن جدیدی که در ایران پس از این تحولات به وجود آمد، دارای اسباب و لوازم

جدیدی بود که نمونه‌ای از آنها در کتاب تاریخ ایران آقای آشتیانی به شرح زیر آورده شده است: عضویت در اتحادیه بین‌المللی پست در سال ۱۲۹۴، راه‌اندازی اولین خط تلگراف برقی در سال ۱۲۷۴، احداث ضرابخانه متحد در کل ایران در سال ۱۲۹۶، راه‌اندازی اولین چاپخانه در تبریز و تهران در زمان ناصرالدین شاه پس از اولین سفر وی به اروپا و در پی آن انتشار روزنامه، البته در اواخر سلطنت فتحعلی شاه روزنامه‌ای به تقلید از اروپاییان انتشار می‌یافت، اما روزنامه «وقایع اتفاقیه» که عمده اخبار جهان در آن انتشار می‌یافت در سال چهارم سلطنت ناصرالدین شاه به چاپ رسید و...^۱ (اقبال آشتیانی، ۱۳۸۶: ۷۸۶-۷۸۵).

بناهای مسکونی دوره قاجاریه شامل اتاق مرکزی، ایوان با دو ستون در برابر آن، اتاق‌های کوچک واقع در اطراف اتاق مرکزی به صورت ساده و مفصل، پلان‌های کشیده در امتداد بنا، ایجاد چشم‌انداز وسیع توسط پنجره‌ها، ایجاد زیرزمین با طرح‌های زیبا و پوشش‌های ضربی آجری، تعبیه حوضخانه، رواج بادگیر برای خنک کردن فضا (در اقلیم گرم و خشک)، ایجاد سرستون و ستون در ورودی‌ها، ایوان‌های بلند، ایجاد پلکان دو طرفه در محور اصلی بنا، تبدیل سه دری به دو دری و وارد شدن نور به طور مستقیم به داخل بنا، تنوع و سبکی و گشایش فضاها بیشتر، سقف شیروانی دار و شیروانی، آمیزه‌ای از معماری ایرانی و اروپایی (باقری، ۱۳۸۹: ۳۹). در خانه‌های شهر قزوین به دلیل شرایط سرد اقلیمی در فصول بهار، پاییز و زمستان‌های بسیار سرد و پربرف، فضاهای حائلی که در خانه‌های اقلیم گرم و خشک مانند کاشان به‌عنوان فضاهای نیمه‌باز واسط فضاهای باز و بسته وجود دارند، دیده نمی‌شود و این فضاها خود بسته بوده و در برخی اوقات سال حتی به‌عنوان اتاق مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. نمونه این فضاها را به وضوح در خانه‌هایی مانند خانه امام جمعه شهیدی می‌توان مشاهده کرد. این فضاها خود به‌عنوان مانعی برای دسترسی مستقیم به اتاق‌های خانه محسوب می‌شده‌اند و سلسله‌مراتب حریمیت و حفظ حریم خانه از نگاه نامحرم را برقرار می‌کردند. این فضاها در اکثر موارد در فضای بین اتاق‌های دو یا سه دری با پنج‌دری یا تالار قرار می‌گرفته‌اند.

۱. برای مطالعه بیشتر به کتاب «تاریخ ایران پس از اسلام از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه» مراجعه شود.

جدول ۶. مقایسه خانه‌های سبک سنتی معماری ایرانی با خانه‌های دوران قاجاریه

خانه‌های سبک اروپایی	خانه‌های سبک تلفیقی	خانه‌های سبک سنتی	ویژگی
میان یکی از جنبه‌های اصلی بنا و روی محور تقارن گشوده	نزدیک یکی از گوشه‌های خانه	نزدیک یکی از گوشه‌های خانه	محل قرارگیری ویژگی فضایی
در حاشیه معابر اصلی (کوچه‌های بین خیابان‌ها و میدان‌ها)	در اطراف معابر یا معابر اصلی (کوچه‌های بین)	گشوده - اختصاصی	
ترکیب شکلی غیر سنتی و طرح‌های کاملاً فونکشنی	اصول معماری رئالیسم و نئوکلاسیک	اصول بنیادین معماری ایرانی	محل قرارگیری در بافت شهری
ندارد	تا حدودی دارد.	اصول بنیادین معماری ایرانی	اصول مورد استفاده در ساختن
ورود مستقیم به حیاط یا داخل خانه دارد	حذف برخی عناصر از مراتب ورود	کاربرد سکوی سنگی یا آجری	اصول مورد استفاده در ورودی
دارد	گاه دارد.	دروغزایی	
دارد	دارای پیش‌طاق و گاه بدون آن	جانفی، هلالی، بیضی، نعلی یا تخت	در گاه
دارد	در گاه و در با رُوزن و گاه کوبه و کتون	مستطیل	
		چوب	در
		آستانه، کوبه، گل‌سرخ، چفت، کتون و گاهی رُوزن	اجزا
گاه دارد - پنجره در سردر	دارد (تزیینات رابطه با میزان تمایک صاحبخانه دارد)	ساده	سردر
ندارد	گاه دارد.	جانفی از آجر و کاشی - مرمر - کاشی - ساده	کتیبه
ندارد	گاه بدون هشتی	ساده	بالاخانه
		هشت ضلعی، شش ضلعی، چهار گوش، سه گوش و به ندرت نیم‌دایره	هشتی
گاه دارای راهرو بوده و دالان از مراتب ورودی خانه حذف شده است.	دارد. (گاه روی دالان را برمی‌داشتند و آن را به راهرو تبدیل می‌کردند).	اجزا	
آجر	آجر	شکل	دالان
		جنس	نما

۲. روش تحقیق

به منظور پاسخگویی به سؤالات و اثبات فرضیه‌های پژوهش، به بررسی ۱۰ نمونه از خانه‌های شهر قزوین، که از شهرهای بسیار مهم در تاریخ ایران است، پرداختیم. اکثر خانه‌های ساخته شده در شهر قزوین مربوط به دوره قاجاریه و در نهایت، اوایل پهلوی هستند. بدین منظور مطالعه کتب تاریخ ایران و تاریخ قاجار، کتبی در رابطه با معماری ایران در ادوار مختلف تاریخ، مطالعه سفرنامه‌های شاهان قاجار و مشاهدات آنها در کشورهای غربی و اروپایی و تأثیراتی که بر عقاید و تفکرات آنها داشته‌اند و نیز کتاب‌هایی با موضوعات مذهبی در باب اهمیت حریم خانه و خانواده صورت گرفته است. استفاده از اطلاعات موجود در میراث فرهنگی شهر قزوین و نیز سایت دانشنامه تاریخ معماری ایرانشهر نیز در کسب اطلاعات مورد نیاز به منظور بررسی نمونه‌های موردی مورد استفاده قرار گرفتند. روش مورد استفاده در این پژوهش روش تفسیری تاریخی است. در حقیقت این پژوهش کنکاش منطقی است در اسناد و مدارک و منابع دیگری که در زمینه‌های مرتبط با سؤالات تحقیق هستند. در این روش هدف تجزیه و تحلیل و تعبیر و تفسیر رویدادهای گذشته، به منظور کشف ویژگی‌های عمومی و مشترک و درک بهتر رویدادها برای پیش‌بینی و طرح رویدادهای مشابه در آینده است. این روش را به عنوان تحقیق بر مبنای اطلاعات قبلی دانسته‌اند.

۲-۱. مطالعات میدانی

تفکر شاهان که از عوامل اثرگذار بر تفکر و به تبع آن فرهنگ مردم جامعه است، در معماری ادوار مختلف تاریخی به وضوح دیده می‌شود. در دوره قاجاریه گسترش روابط ایران و ممالک اروپایی، موجب تغییرات قابل توجهی در تفکر شاهان، به ویژه از دوره ناصرالدین شاه و بعد از آن شد. شاهان قاجاری با ایجاد تغییراتی در سبک معماری، منظر شهری و پوشش مردم دوران، موجب به وجود آمدن تغییرات بسیاری در فرهنگ مردم نیز شدند. این تغییرات که در مسیر نادیده گرفتن تدریجی تعصبات فرهنگی و دینی مردم بوده، به تدریج سبک معماری خانه‌ها را نیز متحول کرد. در این دوران شاهد سه سبک سنتی، التقاطی و اروپایی هستیم که به تدریج و همزمان با سه

دوره قبل از ناصری - ناصری و بعد از ناصری شکل گرفتند. گاه در یک دوره می‌توان هر سه سبک را مشاهده کرد. به همین دلیل ۱۰ نمونه از خانه‌های شهر قزوین به‌منظور بررسی تغییر الگوهای محرمیت در راستای تغییرات فرهنگی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند (۵ نمونه شاهد در مقاله آورده شده است).

جدول ۷. مقایسه روند تغییر ورودی در خانه‌های قاجاریه قزوین

خانه اروپایی	خانه النقطی	خانه سنتی
 <p>ورود به حیاط از بر خیابان اصلی (فردوسی) صورت می‌گیرد و بعد آن بنای خانه به صورت بنای وبلایی در باغ جایابی شده است</p>	 <p>ایوان حیاط دالان</p>	 <p>حیاط دالان دالان حیاط</p>
 <p>ماخذ تصویر: سایت دانشنامه تاریخ معماری ایران شهر خانه دانی (داهی)</p>	 <p>ماخذ تصویر: سایت دانشنامه تاریخ معماری ایران شهر خانه دکتر جلیل آرازی</p>	 <p>ماخذ تصویر: نگارندگان خانه اسدی و زینعلی - قزوین</p>

۲-۲. تجزیه و تحلیل نمونه‌ها

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته بر روی ده نمونه از خانه‌های تاریخی قاجاریه در شهر قزوین، این گونه نتیجه شد که در اکثر خانه‌های ساخته شده در این شهر خانه‌ها سبک تلفیقی داشته‌اند و تنها چند نمونه از خانه‌های باقی مانده از آن دوران هستند که به سبک خانه‌های سنتی ساخته شده و آن نیز خانه‌هایی هستند که مربوط به اوایل سلطنت قاجاریه بوده‌اند. از طرفی اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی که از کتاب سلطان‌زاده استخراج شده در نمونه‌های مورد نظر به‌منظور بررسی چگونگی

حفظ محرمیت فضاهای ورودی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که چگونگی تحقق این هدف به شرح زیر در جداول آمده است:

جدول ۸. اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی به منظور حفظ محرمیت فضاهای ورودی و چگونگی تحقق آنها

اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی به منظور حفظ محرمیت فضای ورودی و چگونگی تحقق آنها			
اهداف و اصول	چگونگی تحقق	عناصر و روشهای تحقق	
۱. حفظ محرمیت افراد خانواده	عناصر خارجی خانه	دریهای ورودی	
		پنجره	
		ارتفاع و زائده های مرتفع	
۲. ورود با خضوع	مقیاس و ترکیب نما	ورودی خانه نسبت به حیاط خانه	
		محرمیت بصری در ورود به حریم خصوصی خانه	
		انسانی	
۳. ورود به تدریج	شکل دسترسی	مستقیم	
		غیرمستقیم	
۴. آسانی دسترسی به فضاهای داخلی یا ایجاد دشواری در آن	شکل نمای ورودی	ماریج	
		فاقد طراحی (ساده)	
۵. شاخص و خوانا نمودن بنا در سیمای شهری	موقعیت قرارگیری بنا در شهر	طراحی شده و معماری	
		قرارگیری در مجاورت یا نزدیکی بناهای شاخص شهری (مسجد، مدرسه، حمام و ...)	

جدول ۹. نتایج حاصل از بررسی محرمیت در عناصر خارجی در نمونه‌های مورد بررسی

بررسی محرمیت در عناصر خارجی ورودی نمونه های مورد بررسی							نمونه مورد بررسی	دوره ساخت بنا	
عناصر خارجی									
ارتفاع و زائده های مرتفع	پنجره	دریهای ورودی							
		طبقات فوقانی	همکف	عدم دید مستقیم به داخل از بیرون	رو به رو یا مجاور درب همسایه نداشتند	روبه رو یا نزدیک نداشتند			
●	ندارد	ندارد	○	○	○	خانه اسدی و زینعلی	قبل از ناصری	۱	
●	ندارد	ندارد	○	○	○	خانه محمود بهشتی		۲	
●	اشراف ندارد	ندارد	○	○	○	خانه محمص مستشار	ناصری	۳	
●	ندارد	ندارد	○	○	○	خانه جلیل آرازی	بعد از ناصری	۴	
●	ندارد	ندارد	●	●	●	خانه رتوقی		۵	

جدول ۱۰. نتایج حاصل از بررسی حریمیت بصری در ورودی خانه‌های سنتی قزوین در دوره قاجاریه

دوره ساخت بنا	نمونه مورد بررسی
قبل از ناصری	<p>۱. خانه اسدی و زینعلی</p>
	<p>۲. خانه محمود بهشتی</p>
ناصری	<p>۳. خانه محمص مستشار</p>
	<p>۴. خانه جلیل آرازی</p>
بعد از ناصری	<p>۹. خانه رئوفی</p>

جدول ۱۱. نتیجه حاصل از بررسی شکل دسترسی به فضاهای درونی در خانه‌های قاجاریه شهر قزوین

شکل دسترسی به فضاهای درونی				
	دوره ساخت بنا	نمونه مورد بررسی	نحوه دسترسی	
			مستقیم	غیرمستقیم
۱	قبل از ناصری	خانه اسدی و زینعلی		
		خانه محمود بهشتی		
۳	ناصری	خانه محمص مستشار		
۴	بعد از ناصری	خانه جلیل آرازی		
		خانه رثوفی		
۵				

جدول ۱۲. نتایج حاصل از بررسی پیوند بنا با فضاهای شهری

ایجاد پیوند بین بناهای بزرگ و عمومی با فضاهای شخصی				
	دوره ساخت	نمونه مورد بررسی	چگونگی پیوند	
			دارد	ندارد
۱	قبل از ناصری	خانه اسدی و زینعلی		این بنا در نزدیکی بناهای عمومی شهری از جمله حمام، مدرسه علمیه صالحیه قرار گرفته است.
		خانه محمود بهشتی		خانه در نزدیکی مسجد آقامعصوم، مسجد و مدرسه صالحیه، امامزاده سید محمد و حمام قرار است.
۳	ناصری	خانه محمص مستشار		این بنا در مجاورت مقبره ملاخلیلا قرار دارد + نزدیکی به امامزاده سید محمد قزوین
۴	بعد از ناصری	خانه جلیل آرازی		خانه در نزدیکی حمام قجر، امامزاده حلیمه خاتون و مسجد شیشه گر قزوین قرار گرفته است.
		خانه رثوفی		قرارگیری (متصل) در ضلع شمالغربی مسجد جامع قزوین
۵				

۳. یافته‌های پژوهش

در این بخش به تحلیل و جمع‌بندی نتایج حاصل از بررسی اهداف و اصول حفظ محرمیت در ورودی خانه‌های قاجاریه شهر قزوین پرداخته شده است.

جدول ۱۳. تحلیل نتایج حاصل از بررسی اهداف و اصول حفظ محرمیت در ورودی خانه‌های قاجاریه قزوین

دوره ساخت	نمونه‌های مورد بررسی	اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی به منظور حفظ محرمیت فضای ورودی و چگونگی تحقق آنها									
		حفظ محرمیت افراد خانواده		ورود یا خروج		رود به تدریج		استای دسترس		شاخصی و خوانا نمودن بنا در سیمای پناهای بزرگ و عمومی یا فضاهای شخصی	
		عناصر خارجی	مجموعه	مقیاس و ترکیب نما	شکل دسترس	استای دسترس	استای دسترس	استای دسترس	نمای طراحی ساده	نمای طراحی ساده	
قبل از ناصری	خانه اسدی و زینلی	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●
ناصری	خانه محمود پهنشی	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●
ناصری	خانه محمص مستشار	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●
بعد از ناصری	خانه جلیل آری	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●
	خانه رفیعی	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
	قبل از ناصری										
	ناصری										
	بعد از ناصری										

جدول ۱۴. تحلیل نتایج حاصل از بررسی تحقق اهداف و اصول حفظ محرمیت به تفکیک نمونه‌ها

نمونه مورد بررسی	تحقق اهداف و اصول مورد نظر در طراحی	تحقق اهداف حفظ محرمیت در ورودی		نتیجه بررسی محرمیت در ورودی
		سیک خانه	سنتی	
خانه اسدی و زینلی	تمام اهداف و اصول مورد نظر در طراحی ورودی در خانه اسدی رعایت شده و این خانه کملاً به سبک سنتی معماری ایرانی بنا شده است.	●	●	●
خانه محمود پهنشی	این خانه تمام اهداف و اصول لازم ورودی دبه سبک خانه سنتی را داراست.	●	●	●
خانه محمص مستشار	این خانه تمام اهداف و اصول لازم ورودی دبه سبک خانه سنتی را داراست.	●	●	●
خانه جلیل آری	با توجه به حذف بخشی از مراتب ورود و وجود تالان مارپیچ که از ویژگی‌های ورودی در خانه‌های سبک انقلابی می‌باشد این خانه سبک انقلابی دارد.	●	●	●
خانه رفیعی	تخریب قسمتهای عمده‌ای از بنای خانه بررسی دقیق از وضعیت ورودی در زمان حیات بنا را غیرممکن ساخته و ورودی‌های باقیمانده اصول ورودی خانه‌های سنتی را ندارد.	○	●	○

براساس تحلیل یافته‌ها در راستای میزان تحقق اهداف و اصول محرمیت در نمونه‌ها می‌توان سه دوره را برای معماری این دوره زمانی در نظر گرفت:

- دوره قبل از ناصری: در بررسی‌های صورت گرفته در خانه‌های این دوره، معماری خانه‌های شهر قزوین در ادامه معماری سنتی ایرانی بوده و اصول به کار برده در این خانه‌ها نیز کاملاً با اصول معماری ایرانی مطابقت دارد. از طرفی وجود

سلسله‌مراتب کامل در قسمت ورودی خانه‌ها محرمیت بصری را به‌طور کامل در قسمت ورودی به وجود آورده و هیچ‌گونه دید مزاحمی از بیرون خانه‌ها به فضاهای خصوصی وجود ندارد.

- دوره ناصری: در این دوره نیز مانند دوره قبل هنوز معماری خانه در ادامه معماری سنتی ایرانی بوده و دامنه تغییرات ناشی از سفرهای شاهان به اروپا به معماری شهر قزوین کشیده نشده و خانه‌های ساخته شده در این دوره اصول و اهداف ساخت را براساس معماری سنتی ایرانی دارند و وجود مراتب کامل ورود به خانه‌ها در قسمت ورودی خانه‌ها، محرمیت بصری را به‌طور کامل در این قسمت از خانه فراهم آورده است.

- دوره بعد از ناصری: خانه‌های ساخته شده در این دوره کم‌کم از معماری ایرانی فاصله گرفته و اصول مورد نظر در ساخت خانه به سبک سنتی به تدریج رو به افول نهاده و به سبک التقاطی و گاه اروپایی درآمده‌اند. هرچند هنوز نمونه‌هایی با اصول سنتی ساخته می‌شده‌اند، اما تأثیرات ساخت خانه به سبک‌های اروپایی بیشتر بوده است. حذف برخی عناصر موجود در ورودی خانه‌ها که موجب حفظ محرمیت بصری در این قسمت از خانه می‌شده نیز موجب شد که خانه‌ها در قسمت ورودی محرمیت بصری را به‌طور کامل نداشته و دید مستقیم از بیرون به داخل حیاط خانه‌ها که جزء فضاهای خصوصی خانه‌ها هستند وجود داشته است.

۱-۳. اثبات فرضیه‌ها

- فرضیه ۱: با توجه به تحلیل‌های صورت گرفته بر روی ده نمونه از خانه‌های ادوار مختلف قاجاریه در شهر قزوین که خلاصه پنج نمونه آنها در جدول ۱۴ مشاهده می‌شود، در خانه‌های دوره اول قاجاریه (پیش از ناصری) که در ادامه معماری سنتی ایرانی صورت گرفته است، طراحی ورودی خانه‌ها منطبق بر اصول و اهداف طراحی بر مبنای فرهنگ دوره و مرام دینی مردم بوده است که در دوره‌های بعد (ناصری و بعد از ناصری) رعایت این آموزه‌ها، کمرنگ‌تر شده و در نمونه‌هایی نیز وجود ندارد. بدین ترتیب فرضیه اول مبنی بر اینکه «توجه ویژه آیات و روایات اسلام بر حفظ حریم در خانه‌ها، فرهنگ و مرام دینی معماران سنتی را بر آن داشته که در راستای تحقق این

آیات، ورودی خانه‌ها را به گونه‌ای طراحی کنند که در راستای صیانت از حریم خانه و خانواده باشد» به اثبات می‌رسد.

- فرضیه ۲: با توجه به جدول‌های ۱۰ و ۱۱ و نیز تحلیل صورت گرفته در جدول ۱۴، مشاهده می‌شود که سلسله مراتب ورودی خانه‌ها در دوره پیش از ناصری به‌طور کامل رعایت شده است. در دوره ناصری در تنها نمونه (خانه محمصص مستشار) هم سلسله مراتب به‌طور کامل رعایت شده که شاید این امر به دلیل تفکرات مذهبی فرد صاحب خانه و ساخته شدن بنا در اوایل دوره ناصری بوده است (اقدام به ساخت پیش از دوره ناصری صورت گرفته است). در نمونه‌های بعد از دوره ناصری، عناصری از سلسله مراتب ورودی حذف شده و ورودی خانه سبک تلفیقی دارد (یکی از نمونه‌ها حریمیت را ایجاد کرده ولی در نمونه خانه رثوفی حریمیت ورودی از بین رفته و این امر شاید به دلیل از بین رفتن و تخریب قسمت ورودی بنا بوده است). بنابراین فرضیه دوم مبنی بر اینکه «در نظر گرفتن سلسله مراتب کاملی از معبر، پیشخوان ورودی، در ورودی، هشتی، دالان و حیاط موجب می‌شده است که حریمیت خانه به‌طور کامل حفظ شده و از ورود هرگونه نگاه نامحرم جلوگیری شود» در مورد نمونه‌هایی که به‌طور کامل باقی مانده‌اند اثبات شده و در مورد نمونه‌های دیگر نیاز به بررسی بیشتری دارد.

- فرضیه ۳: با توجه به جدول‌های ۷ و ۱۰ و نیز توضیحات ارائه شده در دنباله جدول ۱۴، وجود خانه‌های با سبک التقاطی و اروپایی در دوره‌های ناصری و بعد از آن، فرضیه سوم مبنی بر اینکه «تغییرات فرهنگی در دوره قاجاریه تا پیش از دوره ناصری (اوج تغییرات) تأثیر چندانی بر معماری خانه‌ها نداشت، ولی از دوران ناصری و بعد از آن شاهد اوج تغییرات در معماری خانه‌ها هستیم» اثبات می‌شود.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ارتباط ایران با اروپا در دوره قاجاریه منجر به ایجاد تفکر نوگرایی و مدرن‌سازی در میان شاهان قاجاری شد. در این میان مردم و شاهان همچنان بر آن بودند که در عین مدرن شدن، فرهنگ سنتی و مرام دینی خود را نیز داشته باشند. این تغییرات فرهنگی

در معماری نیز نفوذ کرده و موجب شکل‌گیری بناهایی با سبک التقاطی گردید. در دوره ناصری و بعد از آنکه سفرهای شاهان به اروپا بیشتر و بیشتر شد، به تدریج تمایل به نمایاندن فرهنگ و هنر بیگانه در بناها بیشتر شد. از این رو در معماری این ادوار عناصر معماری بیگانه در بناهای ایرانی دیده می‌شود. شکل‌گیری معماری التقاطی و به دنبال آن اروپایی، خانه‌های ایرانی را نیز بی‌نصیب نگذاشته و در قسمت‌های مختلف خانه‌ها نفوذ کرده است. در صورتی که معماران سنتی ایران توجه خاصی به مسئله حریمیت داشته‌اند و به‌منظور نیل به این هدف مراتبی را برای ورودی خانه‌ها در نظر می‌گرفتند. ورود به محدوده فرورفته پیشخان نسبت به کوچه (معبّر)، انتظار برای ورود به هشتی و سپس ورود به فضای تقسیم هشتی، عبور از دالان و در نهایت ورود به حیاط مراتبی بود که معماران در خانه‌های سنتی در نظر می‌گرفتند و در واقع از ورود یکباره افراد به خانه جلوگیری می‌کردند و از طرفی حریمیت بصری در فضای حیاط خانه تأمین می‌شد.

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته بر روی ده مورد از خانه‌های شهر قزوین که پنج نمونه به‌عنوان شاهد در این مقاله آورده شده، نتیجه چنین شد که بنیاد تغییرات فکری و فرهنگی در میان ایرانیان و شروع ارتباط با جوامع غربی به تدریج تأثیر خود را بر روی معماری نمایان کرده است. نحوه ورود به خانه‌ها نیز از مراتب سنتی خود به مرور فاصله گرفته است تا اینکه خانه‌های بعد از دوره ناصری (دوره دوم سلطنت قاجاریه)، ورودی خانه‌ها کاملاً التقاطی شده یا اینکه خانه‌ها در بر خیابان اصلی قرار گرفته و تنها در ورودی به حیاط، جداکننده خانه از فضای بیرون شهری بوده است. تنها مقیاس انسانی در ترکیب نما بوده که در خانه‌ها حفظ شده است و البته این مورد نیز تغییراتی را در بر داشته، برای مثال، حذف تزئینات ورودی و کمتر شدن ارتفاع دیوارهای حریم حیاط خانه‌ها که گاه این دیوارها کمی بلندتر از ارتفاع قد افراد بوده و یا اضافه شدن پنجره به دیوارهای ورودی که قبلاً هیچ روزنی در ورودی خانه‌ها تعبیه نمی‌شده است. قرارگیری درهای ورودی بدون حریم در جوار کوچه یا خیابان موجب می‌شده که با باز شدن درب ورودی حریم حیاط که جزء فضای خصوصی در خانه‌های سنتی بوده کاملاً تحت تعرض قرار گیرد و حریمیت فضای حیاط از بین برود که در نمونه‌های بررسی شده این مورد به خوبی مورد تحلیل قرار گرفته و نشان داده

شده است. با وجود ادامه روند مدرن‌سازی در ایران، تغییرات بسیار زیادی در فرهنگ غالب مردم صورت گرفته و علاقه به داشتن خانه‌های مدرن موجب شکل‌گیری گونه‌ای جدید از معماری در حوزه معماری مسکونی شده است. می‌توان گفت که حریمیت در تمام قسمت‌های پلان خانه‌های امروز از بین رفته و به معماری با پلان آزاد تبدیل شده که این امر تا حدود زیادی آسایش ساکنان خانه‌ها را از بین برده است. البته می‌توان با تدابیری دقیق، حتی در متراژهای کم، خانه‌ای منطبق بر اصول معماری ایرانی اسلامی و با حفظ حریم خانه و خانواده داشت که این امر متضمن پژوهش‌هایی در باب فرهنگ غالب مردم امروز و نیازهای آنان و تطبیق آن با معماری سنتی ایرانی و نیز مرام دینی مردم ایران زمین می‌باشد.

در ادامه روند تغییرات فرهنگی در دوره قاجاریه، پهلوی و بعد از انقلاب اسلامی در ایران و نیز بعد از آغاز فروش تراکم از سوی شهرداری‌ها و افزایش قیمت زمین در شهرها، معماری مسکونی به سمتی رفت که در آن هرچه بیشتر اصول و اهداف معماری سنتی نادیده گرفته شد. تا جایی که درب ورودی واحدهای همسایه در آپارتمان‌ها کاملاً در کنار هم یا روبروی هم قرار دارند و با باز شدن درب هر واحد تمام فضاهای داخلی خانه قابل مشاهده است. از بین رفتن حریمیت در معماری مسکونی امروز به‌ویژه در آپارتمان‌سازی، آسایش خاطر را از ساکنان خانه‌ها سلب کرده است. در این راستا پیشنهادهای هر چند مختصر در باب طراحی با حفظ حریمیت در ورودی خانه‌های امروزی ارائه می‌شود:

- طراحی فضای ورودی تعریف شده و اختصاصی مربوط به هر واحد ساختمانی؛
- در نظر گرفتن فضای مکث هر چند کوچک قبل از ورود به هر واحد؛
- تغییر در زاویه قرارگیری درب ورودی واحدها به گونه‌ای که بتوان حریمیت فضاهای در بدو ورود به خانه را حفظ کرد؛
- در نظر گرفتن فضای مکث در قسمت ورودی خانه (تداعی‌کننده فضای هستی خانه‌های سنتی) که به‌عنوان حریم ورودی به‌شمار می‌رود؛
- قرار دادن فضاهای عمومی خانه (فضای مهمان) در قسمتی از خانه با کمترین مسیر حرکتی؛

- قرار دادن فضاهای خصوصی خانه (اتاق خواب، نشیمن خانواده و...) در قسمتی از خانه که در بدو ورود در دسترس و در معرض دید نباشند.

البته این موضوع که چگونه می‌توان حریمیت را در ورودی خانه و نیز فضاهای خانه‌های امروزی حفظ کرد و یا با وجود فضای بسیار کم خانه‌های امروزی، چگونه می‌توان طراحی منطبق بر اصول و اهداف معماری سنتی با حفظ حریمیت‌ها را طراحی کرد و موضوعاتی مشابه این، پیشنهادی است برای پژوهش‌های آتی که می‌تواند مورد نظر علاقمندان به طراحی معماری مسکونی باشد.

Archive of SID

فهرست منابع

- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۸۶). تاریخ ایران پس از اسلام از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه، تهران: تک.
- باقری، وحیده (۱۳۸۹)، «بررسی تقابل سنت و تجدد در معماری مسکن گذشته با رویکرد معماری خانه دوره قاجار تبریز»، مجله تفکر معماری، ش ۲۳.
- رمضان جماعت، مینا و جواد نیستانی (۱۳۸۹). «جلوه‌های سنت و تجدد در فضاهاى ورودی خانه‌های تهران در دوره قاجاریه» نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، شماره ۴۴.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۲). فضاهاى ورودی در معماری سنتی ایران، تهران: فرهنگ.
- سیفیان، محمد کاظم و محمدرضا محمودی (۱۳۸۶). «محرمیت در معماری سنتی»، نشریه هویت شهر، سال اول، شماره ۱.
- مرتضی، هشام (۱۳۸۷). اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.
- معین، محمد (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی دکتر محمد معین، تهران: انتشارات بهزاد.